DZIEKANAT
Wydziału Historycznego UJ
wpłynęło 9.09.2024

Prof. dr hab. Józef Szykulski
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego
Kierownik Zakładu Archeologii Pozaeuropejskiej

RECENZJA
Rozprawy doktorskiej magistra Anny Słupianek
Uniwersytet Jagielloński, Instytut Archeologii

Przedłożono mi do oceny manuskrypt poprawionej pracy doktorskiej Pani magister Anny Słupianek *Stanowiska typu outliers starożytnej kultury Pueblo: materialne, ideologiczne i polityczne wpływy z Kanionu Chaco na region Mesa Verde w X-XIII wieku n.e.*, której promotorem jest zasłużony badacz obszaru Południowego Zachodu USA dr hab. Radosław Palonka, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Licząca sobie 538 stron dysertacja Pani magister Słupianek składa się z krótkiego tekstu w języku polskim i angielskim informującego o zawartości pracy (zdefiniowanego jako abstrakt), podziękowań, spisu treści, spisu figur (ilustracji) i spisu tabel, wstępu (zdefiniowanego jako rozdział I) oraz siedmiu kolejnych rozdziałów (II – VIII), jak również obszernego katalogu stanowisk (Aneks A) i niezbędnej w tym przypadku typologii wyrobów ceramicznych, uwzględniającej również chronologię poszczególnych typów i podtypów (Aneks B). Całość zamyka spis wykorzystanych publikacji (Bibliografia) i spis stron internetowych z których autorka korzystała. Jak wynika z tekstu, praca została napisana przez Panią Słupianek w oparciu o wyniki badań w których uczestniczyła oraz odbytą w ramach stypendiów analizę źródeł i dokumentacji przechowywanej w ośrodkach uniwersyteckich i muzealnych USA, jak również w oparciu o literaturę przedmiotu.

Jak przy każdej recenzji mojego autorstwa, również w przypadku tej dysertacji, pragnę zwrócić uwagę na dwa podstawowe aspekty. Pierwszym jest zawartość merytoryczna dzieła, to znaczy, zaprezentowany materiał informacyjny i wypracowane na jego podstawie wnioski, zakończone ostateczną konkluzją. Drugim aspektem jest układ, a raczej kompozycja tekstu i jakość oraz zasadność umieszczonego w nim materiału ilustracyjnego, jak również logiczny i poprawny językowo przekaz informacji.

Odnośnie zawartości merytorycznej stwierdzam, że dzieło Pani magister Anny Słupianek jest obszernym kompendium wiedzy, na temat kultury Pueblo, której epicentrum, w epoce prekolumbijskiej, znajdowało się na terenie Południowego Zachodu USA. Zgodnie z nakreślonymi przez autorkę w części wstępnej (abstrakt, wstęp) założeniami, osią tematyczną prowadzonych analiz są materiały i procesy zachodzące w regionie Mesa Verde oraz powiązanym z nim genetycznie obszarem Kanionu Chaco. Przy czym, obszernie omówiono

również historię badań, jak i uwarunkowania geograficzne i klimatyczne Południowego Zachodu USA.

W celu przybliżenia zalet jak i pewnych niedociągnięć zaobserwowanych w pracy Pani magister Anny Słupianek pozwolę sobie pokrótce scharakteryzować poszczególne rozdziały dysertacji.

We wstępie (Rozdział I) autorka zdefiniowała tematykę oraz zakres chronologiczny i geograficzny swojej dysertacji, acz w podrozdziale *1.1 Cel i zakres pracy* większość tekstu odnosi się raczej do, nie zawsze zgodnego ze stanem faktycznym, streszczenia zawartości poszczególnych rozdziałów, natomiast zasadniczy cel został skrótowo nakreślony dopiero w ostatnim akapicie (s. 27). Również w podrozdziale *1.2 Metodologia badań* autorka odeszła od podstawowego zagadnienia, które zostało wymienione w tytule i bardziej skupiła się na historii zbierania materiałów do dysertacji, a nie zagadnieniom z zakresu metodologii. Zaskakującą jest również pewna modyfikacja pisowni języka polskiego, zastosowana przez Panią Słupianek. Mianowicie, wielokrotnie pisząc o sobie, używa słowa „**A**utorka" z dużej litery. Pomijając tutaj zasady obowiązującej pisowni, zalecałbym większą skromność w stosunku do własnej osoby.

Rozdział drugi dysertacji (II. *Historia i stan badań*) przedstawia historię odkrycia i badań prekolumbijskich centrów osadniczych na obszarze Południowego Zachodu, z głównym naciskiem na historię badań regionu Kanion Chaco oraz Mesa Verde. W tekście zostało przedstawione następstwo chronologiczne poszczególnych projektów badawczych i zakres zrealizowanych prac dokumentacyjnych i prospekcyjno-wykopaliskowych. Dzięki temu czytający uzyskał obraz zarówno dotychczas zrealizowanych prac badawczych, jak i uzyskanych wyników.

Rozdział trzeci (III. *Warunki środowiskowe, klimat oraz geografia Południowego Zachodu Ameryki Północnej*) porusza zagadnienie uwarunkowań środowiskowych Południowego Zachodu, z uwzględnieniem specyfiki poszczególnych regionów (Wyżyna Kolorado, Pustynia Chihuahua, Pustynia Sonora, etc.) określanych przez autorkę jako strefy. Przy czym, **zgodnie zresztą z założeniami pracy**, szczegółowo zostały tu omówione uwarunkowania występujące w regionie wokół Kanionu Chaco (podrozdział III.1) oraz Mesa Verde (podrozdział III.2).

Rozdział czwarty (IV. *Kultura Pueblo w Kanionie Chaco i regionie Mesa Verde*) dotyczący geograficznego zasięgu i chronologicznego rozwoju (okresów/faz rozwojowych) kultury Pueblo, począwszy od okresu tzw. Wyplataczy Koszów II *Basketmaker*, po okres/fazę Pueblo IV, który z uwagi na fakt, że nie mieści się w przyjętych dla tej pracy ramach chronologicznych i granicach geograficznych słusznie został jedynie nadmieniony. Należy podkreślić, że autorka, w celu lepszego zobrazowania sekwencji chronologicznej skorelowała ze sobą aktualnie funkcjonujące w literaturze przedmiotu chronologie Pecos (1927), Chaco

oraz Mesa Verde (s. 62). Ponadto, autorka scharakteryzowała kulturę materialną (artefakty) definiujące poszczególne okresy, a także praktykowany przez ówczesne społeczności model osadniczy, jak również formy osadnictwa.

Przy czym, zgodnie z osią tematyczną pracy, autorka szczególną uwagę poświęca architekturze, ze szczególnym naciskiem na architekturę monumentalną, głównie na budowle określane jako Wielkie Domy *Great Houses*, mające stanowić główny wyznacznik stanowisk typu *outliers*, a których geneza zdaje się sięgać okresu Pueblo I.

Rozdział piąty (V. *Monumentalna architektura w Kanionie Chaco oraz na stanowiskach w typie* typu? *outliers – definicja i charakterystyka*) na wstępie definiuje pojęcie tzw. fenomenu Chaco *Chaco phenomenon*, jak również przedstawia definicję stanowisk typu *outliers* oraz nakreśla granice ich zasięgu geograficznego oraz lokalizacji w terenie; uwarunkowania terenowe. W kolejnych podrozdziałach zdefiniowała i omówiła również formy architektoniczne, występujące na badanym obszarze. Dotyczy to form określanych jako: Wielkie Domy, Wielkie Kivy, budowle o kształcie podwójnych i potrójnych koncentrycznych kół, tzw. Kivy wieżowe, drogi i konstrukcje ziemne. Do każdego z poruszanych zagadnień znajduje się bogaty materiał ilustracyjny obejmujący mapy poglądowe, zdjęcia stanowisk i specyficznych elementów architektury, jak również ryciny oraz rysunki które w sposób schematyczny ilustrują poszczególne zagadnienia związane z technikami budowlanymi. Całość uzupełniają tabele zawierające listy stanowisk, gdzie zarejestrowano poszczególne formy architektoniczne.

Nie negując prawa autorki do przedstawienia własnej koncepcji odnośnie zawartości i kolejności poszczególnych podrozdziałów pragnę jednak zwrócić uwagę na fakt, że zagadnienie tzw. Wielkich Domów jest niejako dublowane w tym rozdziale, to znaczy jest ono dosyć obszernie omawiane na początku rozdziału, a następnie szczegółowo w oddzielnym podrozdziale. Inna uwaga dotyczy podrozdziału *V.3 Wielkie Kivy* i podrozdziału *V.5 Kivy wieżowe*, które to powinny raczej następować po sobie, co z pewnością ułatwiło by czytelnikowi zrozumienie różnic pomiędzy obu typami budowli.

W omawianym rozdziale pewne zdziwienie wzbudzają też podrozdziały V.1 *Lokalizacja* i V.8 *Przynależność do zespołu osadniczego*. Nie negując wartości merytorycznej obu wymienionych części pracy, uważam jednak, że oba teksty powinny znajdować się w części wstępnej rozdziału V. W żadnym wypadku nie jako podrozdziały, a raczej jako informacje wprowadzające w zagadnienie. Dzięki temu całość uzyskałaby bardziej spójny charakter. Natomiast czytający nie odniósłby wrażenia, że tekst wykazuje się brakiem jednolitych kryteriów (formy budowli/struktur) na których opiera się podział na podrozdziały.

Kolejny rozdział szósty (VI. *Fenomen Chaco - aspekty ekonomiczne, społeczne oraz interpretacje*) porusza zagadnienie znaczenia wymiany towarowej dla rozwoju ośrodków

(osad) z Kanionu Chaco. Omówiono tu zarówno znaczenie lokalnych surowców, występujących w szeroko pojętym regionie, niejednokrotnie przekraczającym odległość 100 km. (drewno, surowiec kamienny *chert*, obsydian, turkus), jak również występowania w badanym regionie importów, jak przykładowo ceramiki typu *gray ware*, *red ware*, ...etc.

W dalszej części (podrozdział podrozdziału VI.1.2) poruszony został problem kontaktów kultury Pueblo z Mezoameryką i wpływu tego zjawiska na osadnictwo w Kanionie Chaco. Przy czym, chodzi tu o zjawisko, którego geneza sięga niewątpliwie okresu archaicznego.

W odniesieniu do Kanionu Chaco mamy do czynienia ze stosunkowo ograniczonym zestawem znalezisk pochodzenia mezoamerykańskiego, odkrywanych głownie w obrębie Wielkich Domów, rzadziej na stanowiskach typu *outliers*. Są to głównie pióra i wysuszone korpusy papug, miedziane dzwoneczki, bransolety wykonane z muszli pochodzących z zachodniego wybrzeża Meksyku, a także sporadycznie odnotowywane naczynia antropo- i zoomorficzne. Na kontakty z obszarem mezoamerykańskim wskazuje również stosowanie przez społeczność Pueblo pewnych form i rozwiązań architektonicznych, których genezy należy dopatrywać się na obszarze Centralnego Meksyku. Na powiązania z tym obszarem wskazuje również obecność rodzimych wyrobów ceramicznych ze śladami wskazującymi na przechowywanie owoców kakaowca. Znamiennym jest fakt, że na obszarze kultury Pueblo znaleziska tego typu koncentrują się właśnie w obrębie Kanionu Chaco, co wskazuje na jego rolę, jako ośrodka władzy i prestiżu.

Kolejny podrozdział (VI.2) dotyczy funkcji Wielkich Domów i monumentalnej architektury, acz trudno się w tym przypadku zorientować w jakiej relacji pozostają określenia „Wielkie Domy" i „monumentalna architektura"; równoznaczne, czy przeciwstawne? Tym bardziej, że w dalszej części pracy rozpatrywane jest jedynie zagadnienie funkcji i roli Wielkich Domów, jako specyficznego rodzaju koncepcji architektonicznej.

Autorka, w sposób dogłębny analizuje zagadnienie funkcji pełnionych przez tego typu struktury architektoniczne, przedstawiając jednocześnie trzy koncepcje, to znaczy, funkcji ceremonialnej (związanej z periodycznymi pielgrzymkami), ekonomicznej (centrum wymiany handlowej i dystrybucji dóbr), i politycznej (miejsce sprawowania władzy przez elity) Wielkich Domów. W dalszej części słusznie stwierdza, że mamy tu raczej do czynienia ze strukturami architektonicznymi (centrami urbanistycznymi), częstokroć łączącymi wszystkie wymienione powyżej funkcje. Jednakże rodzi się pytanie, czy koniecznym było wprowadzenie dodatkowego podrozdziału (podrozdziału podrozdziału) VI.2.4 Pax Chaco. Z teksty wynika, że raczej mamy tutaj do czynienia z pewnym podsumowaniem, wyjaśniającym w jakich uwarunkowaniach geo-politycznych funkcjonowały omawiane struktury. Uważam, ze bardziej zasadnym byłoby umieszczenie tekstu na końcu podrozdziału (VI.2), w formie podsumowywujących akapitów.

Kolejny rozdział dysertacji (VII. *Rozwój i funkcjonowanie stanowisk typu outliers w regionie Mesa Verde*) jest niewątpliwie (i słusznie) najobszerniejszą częścią dysertacji pani magister Słupianek. Składa się on z trzech bardzo obszernych podrozdziałów, podzielonych na kolejne części. Jak stwierdza autorka, jest to podział stanowisk typu *outliers* opracowany w oparciu o kryterium chronologiczne. Tym samym, podrozdział VII.1 „Stanowiska *outliers* z regionu Mesa Verde w okresie 1000 – 1140/1150 n.e.", dotyczy stanowisk, które funkcjonowały w tzw. Okresie Chaco. Natomiast podrozdział VII.2 „Stanowiska *outliers* z regionu Mesa Verde w okresie 1000 – 1280/1300 roku n.e." obejmuje stanowiska funkcjonujące zarówno w tzw. Okresie Chaco, jak i po nim; okres post-Chaco. Jednocześnie podrozdział VII.3 „Stanowiska *outliers* z regionu Mesa Verde w okresie 1140/1150 – 1280/1300 n.e." omawia stanowiska funkcjonujące już w okresie post-Chaco.

Oczywiście, już na samym wstępie, jak również po przestudiowaniu tekstu, czytelnikowi nasuwa się uwaga, że uwzględniając postulowane przez autorkę przedziały chronologiczne, obejmujący największy zakres czasowy (1000 – 1280/1300 r. n.e.) podrozdział VII.2 powinien znajdować się na samym początku, lub na końcu tekstu. Dzięki temu czytający nie miałby wrażenia, że zawartość rozdziałów się dubluje.

Należy podkreślić, że w każdym podrozdziale, według takiego samego schematu zostały scharakteryzowane poszczególne makroregiony (południowo-wschodnia i południowa część Utah, południowo-zachodnia i południowa część Kolorado) i znajdujące się na tych obszarach kompleksy architektoniczne; stanowiska. Przy czym, czytelnikowi nie umknie fakt, że wymieniona na wstępie (s. 192) całkowita liczba analizowanych stanowisk, nie pokrywa się (nie sumuje się) z liczbą stanowisk z poszczególnych podrozdziałów. Sprawy nie ułatwia też tabela 7.2 (s. 273 -282), która jest niejako oddzielnym (mało spójnym z tekstem) wątkiem narracyjnym.

Należy jednocześnie stwierdzić, że autorka stosunkowo szczegółowo relacjonuje różne zagadnienia dotyczące odkryć i ustaleń dotyczących Wielkich Domów, acz częstokroć trudno jest zdefiniować związek tych informacji z podstawowym zagadnieniem (osią tematyczną) dysertacji, to znaczy stanowiskami typu *outliers*. Czytający zauważa też, że każdy podrozdział kończy się podsumowaniem omawiające architekturę, zagadnienie obecności zespołów osadniczych oraz śladów wcześniejszego osadnictwa, jak również występujących na stanowisku artefaktów. Przy czym większość tych informacji powinna się znaleźć w opisie poszczególnych stanowisk. Podobnie jak we wcześniejszej wersji pracy, również i tutaj, stwierdzamy, że tekst nie ma charakteru podsumowania jakiegoś zagadnienia, co raczej jest dalszą (uzupełniającą) częścią narracji dotyczącej poszczególnych budowli/struktur, ich rozplanowania i funkcji.

W końcowym rozdziale (VIII. *Wnioski*), na samym stępie zostajemy skonfrontowani z akapitem informującym o ilości uwzględnionych przez autorkę pracy stanowisk (52) *outliers*

z regionu Mesa Verde (ok. 25% wszystkich w regionie), jak również z informacją ile z nich zostało dostatecznie przebadanych (18). Są to niewątpliwie cenne informacje, jednakże powinny się one znajdować (i się znajdują) już na początku rozdziału VII, będącego analityczną częścią pracy.

W rozdziale ósmym (VIII Wnioski) autorka informuje też co udało się ustalić odnośnie czasu powstania i funkcjonowania stanowisk typu *outliers* i integralnie z nimi związanymi konstrukcjami typu Wielkie Domy. Należy jednocześnie zauważyć, że sam tekst ma raczej charakter luźnej narracji dotyczącej poszczególnych aspektów funkcjonowania, w różnych okresach, zarówno Wielkich Domów, jak i stanowisk typu *outliers.* Konkluzja -wniosek wynikająca z przeprowadzonej przez autorkę analizy materiału- dotycząca samych stanowisk typu *outliers* wydaje się być w tym przypadku zadaniem drugorzędnym. W „czystej formie" odnajdujemy ją dopiero w ostatnim akapicie rozdziału, acz i w tym przypadku jest to bardzo krótkie podsumowanie.

Pragnąc podsumować przedstawioną mi do oceny dysertację Pani magister Anny Słupianek stwierdzam, że większość moich zastrzeżeń ma raczej charakter „techniczny" a nie merytoryczny. W odniesieniu do niedociągnięć technicznych (czy też warsztatowych) w pierwszym rzędzie pragnę zwrócić uwagę na układ dysertacji. Uważam mianowicie, że jest raczej absurdalnym umieszczanie spisu rycin i tabel na początku pracy. Jako, że jest raczej mało prawdopodobnym, aby czytelnik właśnie od tego rozpoczynał studiowanie tekstu. Spis taki jest niewątpliwie potrzebny, ale powinien znajdować się na końcu (figurować też w spisie treści), gdy czytający pragnie wrócić do zagadnień które go szczególnie zainteresowały. Pragnę również zwrócić uwagę, że część dzieła określana jako Wstęp nie powinna być numerowana jako rozdział pierwszy; praktyka powszechna zarówno w literaturze naukowej, jak i beletrystyce. Uważam też, że we wstępie powinny się również znajdować podziękowania. Tego typu układ gwarantuje, że tekst dzieła pokrywać się będzie ze spisem treści, co nie ma miejsca w przypadku dysertacji Pani Słupianek.

W tym miejscu muszę się jednak uderzyć w pierś i stwierdzić, że w poprzedniej recenzji, wymieniając kolejne części, które powinna zawierać praca, ponumerowałem poszczególne części wraz z objaśnieniami. Prawdopodobnie to zasugerowało autorce zdefiniowanie wstępu jako rozdział pierwszy (I).

Jednocześnie uważam, że praca powinna przed publikacją ponownie przejść gruntowną korektę językową, co pozwoli uniknąć niektórych nieporadnych sformułowań typu: *..przebudowywane według potrzeb ich mieszkańców…, ..odpowiedzialny za wznoszenie Wielkich Domów..*, etc. Również określenie „Spis **figur**" jest zapożyczeniem z języka hiszpańskiego lub angielskiego, nie praktykowanym w poprawnej polszczyźnie. Na inne „techniczne uchybienia" zwróciłem już uwagę podczas omawiania poszczególnych rozdziałów dysertacji.

Pragnę jednak podkreślić, że zasygnalizowane tu mankamenty w układzie i treści pracy, częstokroć utrudniają czytanie i zrozumienie tekstu oraz wniosków przedstawianych przez autora. Niemniej jednak uważam, że autorka wykorzystała olbrzymią ilość źródeł, niejednokrotnie docierając do informacji, które w żadnej formie nie są dostępne badaczom. Tym samym, pracę należy uznać za niezwykle cenne dzieło dotyczące prekolumbijskiej przeszłości Południowego Zachodu.

Z tego też względu, pomimo pewnych niedociągnięć formalnych **oceniam, że praca Pani Anny Słupianek *„Stanowiska typu outliers starożytnej kultury Pueblo: materialne, ideologiczne i polityczne wpływy z Kanionu Chaco na region Mesa Verde w X-XIII wieku n.e.”* spełnia, przewidziane Ustawą z dnia 14 marca 2023, wymogi dysertacji doktorskiej**. Jednocześnie oczekuję, że przedstawione przeze mnie krytyczne uwagi i rady zostaną uwzględnione w trakcie prac redakcyjnych oraz przygotowywania manuskryptu do publikacji.

Zgodnie z obowiązująca procedurą, zwracam się do Wysokiej Komisji z wnioskiem, aby dopuściła Panią magister Annę Słupianek do kolejnego etapu przewodu doktorskiego.

Prof. Józef Szykulski

Wrocław, 22.08.2024